

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 2

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

February 2025

WWW.AJERUZ.COM

Sanobar Tajibayeva G'ofurjan qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
sanobartajibayeva812@gmail.com

Mominova Maxliyo Oybek qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
Maxliyomuminova@gmail.com

Аннотация: Акселерация (ускорение развития) — важное социально-биологическое явление, наблюдаемое в современном обществе и оказывающее большое влияние на физическое и психическое развитие человека. В данной статье широко освещено влияние процесса акселерации на психику человека, а также психические изменения в детстве, подростковом и взрослом возрасте. В статье также анализируются социальные, культурные и экологические факторы акселерации. Углубленное изучение процесса акселерации помогает оптимизировать сохранение и развитие психического здоровья человека.

Ключевые слова: акселерация, умственное развитие, физическое развитие, детство, подростковый возраст, взрослая жизнь, социальные факторы, культурные факторы, факторы внешней среды.

Abstract: Acceleration (acceleration of development) is an important socio-biological phenomenon observed in modern society and has a great impact on the physical and mental development of a person. In this article, the impact of the acceleration process on the human psyche, as well as the mental changes during childhood, adolescence and adulthood are widely covered. The article also analyzes social, cultural and environmental factors of acceleration. An in-depth study of the acceleration process helps to optimize the maintenance and development of a person's mental health.

Key words: acceleration, mental development, physical development, childhood, adolescence, adulthood, social factors, cultural factors, environmental factors.

KIRISH

Akseleratsiya (rivojlanishning tezlashishi) zamonaviy jamiyatda kuzatiladigan muhim ijtimoiy-biologik hodisa bo'lib, insonning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon bolalikdan boshlab kattalik davrigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Akseleratsiya nafaqat jismoniy, balki psixik rivojlanishni ham tezlashtiradi, bu esa insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada akseleratsiya

jarayonining inson psixikasiga ta'siri, shuningdek, bolalik, o'smirlik va kattalik davridagi psixik o'zgarishlar keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'smirlik davrida ham o'yin faoliyati ma'lum vaqtgacha shaxsning kamolotida o'z ahamiyatini saqlab qoladi. bo'lib amalga oshiriladigan o'yinlar va ularning keng ko'lamda o'tkazilishi o'tish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklarni yengillashtirishga xizmat qiladi. O'yin faoliyati o'smirda yuksak axloqiy his-tuyg'ularni vujudga keltiradi, matonatlilik, jasurlik kabi fazilatlar shakllanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Mazkur faoliyat o'smirning aqliy jihatdan o'sishiga, fikr yuritishiga, o'z histuyg'usini boshqarishiga, jismoniy kamol topishiga turtki vazifasini o'taydi. O'yinning har xili bilan mashg'ul bo'lish o'smirni fahmlashga, eslab qolishga, biror ishni amalga oshirishdan oldin uni rejalashtirishga va diqqatni bir nechta ob'ektga taqsimlashga odatlantiradi. Tiyraklik, tezkorlik, farosatlilik kabi muhim xususiyatlar, xislatlar ham o'yin va sport mashg'ulotlarida tarkib topadi. Shaxsning har tomonlama, uyg'un rivojlanishiga mehnat faoliyati salmoqli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarning sinf va maktab yer uchastkasidagi mehnat faoliyati o'z mohiyati bilan zarur axborot va ma'lumotlar berib, murakkablashib, ularning kuchiga kuch, g'ayratiga g'ayrat qo'shib, mehnat samarasidan, mahsulidan lazzatlanish histuyg'ularini shakllantira boshlaydi. O'smirning boshqa yosh davrlaridan farqlanadigan o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular his-tuyg'u va irodaviy sifatlarda o'z ifodasini topadi. O'smir kichik maktab yoshidagi o'quvchidan farqli ravishda hayotni ilk bor shaxs sifatida faol ilmiy bilishda ishtirok eta boshlaydi, birinchi galda faqat narsa va hodisalarning ayrim alomatlarini emas, balki ularning umumiy va ob'ektiv qonuniyatlarini anglab yetish, tushunish imkoniyatiga ega bo'lib boradi. O'smir kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo'la boshlaydi, psixikasida keskin qayta qurish sodir bo'ladi. O'zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo'yadi, bu esa o'z navbatida ko'proq huquq va erk berilishini, eng avvalo mustaqil qarorga kelish va o'z xulq-atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni taqozo qiladi. Psixik takomillashish, kamolotga intilish, nisbiy barqarorlik o'smirlik davrining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi. Hozirgacha balog'atga erishish va jinsiy yetilishning jadallashishi to'g'risida bir butun ilmiy nazariya mavjud emas. Shuning uchun o'sishdagi jadallashuv, ya'ni akseleratsiya bo'yicha ham muayyan nazariya yaratilmagan. Ana shu boisdan har xil ilmiy asosdagi, bir-biridan farqli e'tirozli qator nazariyalar paydo bo'lgan. Quyida akseleratsiya muammosiga oid qarashlar bilan tanishib chiqamiz. Geliogen nazariyasi. Ushbu nazariya 1936 yilda chet el olimlari tomonidan yaratilgan bo'lib, uning asosiy mohiyati akseleratsiya hodisasi quyosh nurining bevosita ta'siri bilan vujudga keladi, degan g'oyadan iboratdir. Bu g'oya tarafdorlarining fikricha, bolalar ko'p vaqt oftobda bo'lishi natijasida ularning

o'sishida tezlashish, ya'ni akseleratsiya ro'y beradi, chunki quyosh nuri organizmni zarur elementlar, moddalar, oziqlar bilan ta'minlaydi. Ammo hozirgi davrda akseleratsiya hodisasi janubiy (quyosh nurlari serob) mamlakatlarda shimoliy jo'g'rofiy kenglikka joylashgan mamlakatlarda ham bir tekis ro'y bermoqda. Ikkinchi tomondan, shahar muhitidagi qizlar va o'g'il bolalar qishloq bolalariga qaraganda tezroq voyaga yetishi ko'rilmoqda, vaholanki, qishloq odamlari quyosh nurida ko'proq toblanadilar. Demak, hozirgi davrda geliogen nazariyasi ziddiyatlarga sabab bo'lmoqda. Umuman oftobda toblanishni akseleratsiya jarayonining muhim jihatlaridan biri deyish noto'g'ridir. Geteroziya nazariyasi. O'n to'qqizinchi asr oxiri yigirmanchi asr boshlaridan buyon ijtimoiy hayotda, turmushda keskin o'zgarishlar sodir bo'lgani insonlar o'rtasidagi ijtimoiy, diniy, milliy, irqiy tafovutlarning kamayishiga olib keldi. Turli millat vakillarining aralash nikohga kira boshlagani bunga yorqin misoldir. Diniy e'tiqodlar, irqiy farqlar, etnik va milliy xususiyatlar, xarakter, an'analar, urf-odatlar, marosimlar, rasm-rusum va hokazolar aralash nikohga hech qanday to'siq bo'la olmadi. Hayot tarzi har xil mamlakatlarning xalqlariga xos xususiyatlar ham aralash nikohni to'xtata olmadi. Aralash nikohga kirish tobora kengaymoqda. Mazkur nazariyaga muvofiq psixik dunyodagi qayta qurishlar nasliy belgilar keskin o'zgarishiga sabab bo'ldi, natijada farzandlarning o'sishida kuchayish, jadallashish, akseleratsiya hodisasi vujudga keldi. Biroq mazkur muammoni ilmiy jihatdan atroflicha asoslab berish uchun yuqorida ta'kidlangan omillar yetarli emas. Shunga qaramay, geteroziya nazariyasi biologik o'sishda jadallashish jarayonini vujudga keltirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Urbanizatsiya nazariyasi. Jamiyat rivojlanishida shaharlarning roli ortishi bu nazariyaga asos qilib olingan. O'n to'qqizinchi asrning o'rtalaridan boshlab, qishloq aholisining shaharga ko'chishi (voqelik tariqasida) avj oldi, ya'ni aholi orasida migratsiya yoki urbanizatsiya hodisasi yuzaga keldi. Shaharning turmush tarzi, o'ziga xos xususiyatlari, axborot tarmoqlarining kengligi, madaniyat darajasi, fan-texnika, transport, maishiy xizmat kabi omillar bolalarning aqliy, axloqiy, jinsiy jihatdan ertaroq voyaga yetishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Qishloq aholisi bilan shahar xalqining yashash muhiti va turmush sharoitining yaqinlashishi akseleratsiya jarayoniga ijobiy ta'sir etdi, lekin bu omilning o'zi akseleratsiyaning sababi bo'la olmaydi. Nutritiv nazariya. Bu g'oyaning tub mohiyati shuki, o'sishdagi jadallashish (akseleratsiya) odamlarning ovqatlanishi yaxshilanishi, iste'mol qilinayotgan oзуqalarda darmondorilar miqdorining ko'payishi sababli vujudga keladi. Ushbu g'oya namoyandalarining fikricha, V-6, V-12 darmondorilari va foliev kislotasini odamlar ko'proq iste'mol qilishi mazkur holat namoyon bo'lishining asosiy omili emish. Tabiiyki, inson o'sishining jadallashuvida darmondorilar ma'lum darajada ijobiy ta'sir etishi mumkin, lekin mazkur omillarning o'zi akseleratsiya uchun muhim va yagona negiz bo'la olmaydi. Shuniig uchun tibbiyot xodimlari gigienachilar, biologlar, fiziologlar, psixologlarning ayrimlari bu g'oyani

qo‘llab-quvvatlaydilar. Shuning uchun tahlil qilinayotgan, sharhlanayotgan ilmiy nazariya akseleratsiya uchun ma‘lum turtki vazifasini o‘taydi. Nurlanish nazariyasi. Bu nazariya namoyandalarining fikricha, yer yuzida rentgen qurilmalarining ko‘payishi, atom, vodorod va neytron bombalarining portlashi natijasida insonda radioaktiv moddalar, radiatsiya nurlanishi darajasining sezilarli darajada ortishiga olib keladi. Yer kurrasiga tarqalgan zaryadlar bilan inson organizmining nurlanishi o‘shini kuchaytiradi, ya‘ni akseleratsiya jarayoni yuzaga keladi. Shuning uchun bu nazariyaning himoyachilari turli xususiyatga ega bo‘lgan nurlarning aniq dozasi organizmga ta‘sir etishi, tarqalishi yemirilishga sabab bo‘lmasa, insonning jismoniy o‘shishi jadallashishi uchun imkoniyat yaratar emish. Ma‘lumki, me‘yoridan ortiq rentgen nuridan foydalanish ham organizm uchun zararlidir. Ana shu mulohazaga asoslanib organizm ayrim qismlarining rivojlanishi nurlar bilan bog‘liqdir, degan xulosa chiqarish mumkin. Hatto, ayrim ilmiy manbalarda payvandlash apparatining yog‘dusi ham, chaqmoq nuri ham organizmga ijobiy ta‘sir qilishi aytiladi. Biroq tom ma‘nodagi akseleratsiya uchun mana shu omillarning o‘zi yetarli emas, albatta. Ijtimoiy sharoitning yaxshilanishi nazariyasi. Yashash sharoitlarining yaxshilanib borishi, keng ko‘lamda sanitariya va gigiena tadbirlarining amalga oshirilishi, ovqatlanish sifatining ortishi, ota-onadan farzandga nasliy belgilarning (genlarning) bir tekis o‘tishi kabi omillar akseleratsiya jarayonini tezlashtiradi, degan fikr qator mamlakatlardagi tadqiqotchilar orasida keng tarqalgan. Ularning talqinicha, turmush sharoitining yaxshilanishi, qulayliklar yaratilishi turli imkoniyatlarning ishga solinishi uchun tabiiy zamin tayyorlashi mumkin. Lekin mazkur nazariya amaliy ma‘lumotlarni to‘liq, atroflicha ifodalashni taqozo etadi. Shuning uchun ushbu nazariyada masalaga har tomonlama yondashish yaqqol ko‘zga tashlanadi. Agar ijtimoiy sharoit chuqur va ilmiy jihatdan yoritib berilsa, uning ta‘sir kuchi yanada ortishi mumkin. Ijtimoiy akseleratsiya nazariyasi. Bu ilmiy nazariyaning asoschilaridan biri, yirik fiziolog olim A.A.Markosyandir. Uning ta‘riflashicha, hozirgi kishilardagi bilimlar hajmini yigirmanchi asr yarmidagi kishilarning bilimlari hajmiga taqqoslash orqali bolalardagi o‘shish jarayonini aniqlash ijtimoiy akseleratsiya deyiladi. Bolalardagi akseleratsiyaning sababi: birinchidan, ota-onalarning umumiy saviyasi. yuksalgani, umumiy o‘rta ta‘limning amalga oshgani; ikkinchidan, ijtimoiy turmushda axborot vositalari tarmog‘ining kengaygani, ya‘ni radio, televizor, teatr, kino, konsert zallari, madaniyat markazlari, o‘quvchilar saroylari va uylari, yosh texniklar va tabiatshunoslar stansiyalarining, ulardagi ishtirokchilarning ko‘paygani; uchinchidan, kitob, jurnal, mahalliy matbuot ko‘lami va sifatining o‘zgarishi, informatika ko‘lami kengayishi, internet tarmog‘i jadal o‘shishi va hokazolardir.

TADQIQOT NATIJALARI

Bolalik davrida akseleratsiya bolalarning jismoniy va psixik rivojlanishini tezlashtiradi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Jismoniy rivojlanishning tezlashishi: Bolalar o'z yoshlariga nisbatan baland bo'yli va og'irroq bo'lishadi. Bu esa ularning jismoniy faoliyatini oshiradi.

Kognitiv rivojlanishning tezlashishi: Bolalarning kognitiv qobiliyatlari tez rivojlanadi. Masalan, ular mantiqiy fikrlash, xotira va diqqatni jamlash qobiliyatlarini tezda rivojlantirishadi.

Hissiy va ijtimoiy rivojlanish: Bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi ham tezlashadi. Ular o'z hissiyotlarini boshqarishni va boshqa bolalar bilan munosabatlarni o'rnatishni tezda o'rganishadi.

O'smirlilik davrida akseleratsiya o'smirlarning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Jinsiy yetilishning tezlashishi: O'smirlar o'z yoshlariga nisbatan erta jinsiy yetilishni boshdan kechirishadi. Bu esa ularning hissiy holatiga ta'sir ko'rsatadi.

Shaxsiy identifikatsiya: O'smirlilik davrida shaxsiy identifikatsiya jarayoni tezlashadi. O'smirlar o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini va qadriyatlarini tezda shakllantirishadi.

Hissiy beqarorlik: O'smirlilik davrida hissiy holat beqaror bo'lishi mumkin. O'smirlar tez-tez kayfiyat o'zgarishlarini boshdan kechirishadi.

Kattalik davrida akseleratsiya insonning psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Ijtimoiy mas'uliyatning oshishi: Kattalar o'zlarining ijtimoiy mas'uliyatlarini tezda anglashadi va ularni bajarishga intilishadi.

Kognitiv qobiliyatlarining rivojlanishi: Kattalik davrida insonning kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi. Ular murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishadi.

Hissiy barqarorlik: Kattalik davrida insonning hissiy holati barqarorlashadi. Ular o'z hissiyotlarini boshqarishni va stressga chidamlilik ko'rsatishni o'rganishadi.

MUHOKAMA

Akseleratsiya jarayoniga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

Ijtimoiy omillar: Zamonaviy jamiyatda bolalarning erta ijtimoiylashuvi va ularga qo'yiladigan talablar akseleratsiyani tezlashtiradi. Masalan, bolalarning erta maktabga kirishi va ularga yuqori talablar qo'yilishi.

Madaniy omillar: Madaniy o'zgarishlar va globalizatsiya akseleratsiyani tezlashtiradi. Masalan, bolalarning erta media va internet bilan aloqasi ularning rivojlanishini tezlashtiradi.

Ekologik omillar: Atrof-muhitning o'zgarishi va ekologik omillar akseleratsiyaga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ozuqalarning sifatining yaxshilanishi va tibbiy yordamning rivojlanishi.

Akseleratsiya jarayoni insonning psixik salomatligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bu jihatdan quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Stress va kayg'u: Akseleratsiya insonlarda stress va kayg'u darajasini oshirishi mumkin. Masalan, erta jinsiy yetilish o'smirlarda hissiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuvchanlik: Akseleratsiya insonlarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishi mumkin. Masalan, erta ijtimoiylashuv bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Psixik salomatlikni saqlash: Akseleratsiya jarayonida psixik salomatlikni saqlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, stressni kamaytirish va hissiy barqarorlikni saqlash uchun psixologik yordam ko'rsatish kerak.

XULOSA

Akseleratsiya jarayoni zamonaviy jamiyatda kuzatiladigan muhim ijtimoiy-biologik hodisa bo'lib, insonning jismoniy va psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon bolalikdan boshlab kattalik davrigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Akseleratsiya nafaqat jismoniy, balki psixik rivojlanishni ham tezlashtiradi, bu esa insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Akseleratsiya jarayonini chuqur o'rganish insonning psixik salomatligini saqlash va rivojlanishini optimallashtirishga yordam beradi. Bizningcha, mana shu omillar qatoriga shaxslararo munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, odamlarning oqilona, odilona muloqotga o'rgangani, va guruhlarda ijobiy psixologik muhit yaratilgani, asabiylashish, parokandalik kamayganini ham qo'shish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida ko'rilgan akseleratsiya nazariyalarini alohida olib qaralsa, mazkur jarayonni tushuntirish imkoniyati torayadi. Shuning uchun ularning ijobiy jihatlarini tanlab, muayyan tizimni barpo etish va shu yaxlit tizimdan foydalanib, akseleratsiyaning mohiyati va uni keltirib chiqaruvchi omillarni tushuntirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tanner, J. M. (1962). Growth at Adolescence. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
3. Erikson, E. H. (1950). Childhood and Society. New York: Norton.
4. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.

5. “Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti.Toshkent-2018
6. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich
7. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010
8. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O`qituvchi, 66-bet
9. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet
10. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg’aliy o’g’li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
2-son

Nashr qilingan sana: 27.02.2025.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172